

lam ve seküler siyaset arasındaki ilişki çatışmadan ziyade intibak kavramı ile tanımlanmalıdır.

Kitaba genel olarak bakıldığında, literatüre kattığı kavramlar (*çatışma paradigması*, *intibak paradigması*, *meta-söylem stratejisi* ile *söylem tekniği* ve *fıkıh/kelam mühendisliği* gibi), özellikle birincil kaynaklardaki yeni malzeme kullanımı ve mevcut malzemeye getirdiği yeni yorumlar açısından orijinal yaklaşımlar ihtiva ettiği görülüyor. Eserin en güçlü yanlarından biri, iki farklı metodu birleştirerek (tek tek hayat hikayelerini özetlediği) aktörlerin söylemlerini içinde buldukları tarihsel bağlamlara yerleştirmesi ve böylece sosyolojik analizlerin önem verdiği söylem ve eylem ilişkisini etkili bir şekilde göstermiş olmasıdır. Kitabın güçlü tarafları arasına, meseleyi sadece Osmanlı-Türk modernleşmesi bağlamında değil Hindistan, Arap coğrafyası ve Kuzey Afrika'yı da içine alarak tartışması da eklenebilir. Ayrıca yazarın kullandığı tabloların (s. 87-90 ve 97), yapılan analizlerin okuyucu açısından daha anlaşılır hâle gelmesini sağladığını belirtmek gerekiyor. Kitap genel okuyucu kitesinden ziyade, tarihî olay, kavram ve kişileri derinlemesine işlemeyle alanda belirli düzeyde bilgiye sahip kişilere hitap ediyor. Bunun da en önemli nedeni şüphesiz eserin, yazarın doktora tezinin genişletilmiş hali olmasıdır. Bunun yanında dikkati çeken bir diğer husus yazarın sekülerleşme sürecini sadece siyasi ve hukuki boyutuyla ele almış olması, kültürel ve eğitim boyutunu değerlendirme dışı bırakmasıdır. Ancak kitabın tartıştığı alan, ürettiği yeni kavramlar ve argümanlar sayesinde, alandaki araştırmacıların ilgisini çekeceğini ve özellikle Türkçeye tercüme edilmesi halinde Türkiye'deki sekülerleşme tartışmalarına yeni bir boyut kazandıracağını söylemek mümkündür.

Isa Blumi

Reinstating the Ottomans:

Alternative Balkan Modernities, 1800-1912

New York: Palgrave Macmillan, 2011, 250 + XX s.

Faruk YASLIÇİMEN

Ludwig Maximilians Universität (Münih)

Akademinin üretken kalemlerinden Isa Blumi'nin, 2011 yılında iki kitabı birden çıktı. Bunlardan biri değerlendirmesini okumakta olduğunuz *Reinstating the Ottomans: Alternative Balkan Modernities*, di-

ğeriye Routledge tarafından yayınlanan ve yazarın İstanbul'a ithaf ettiği *Foundations of Modernity: Human Agency and the Imperial State*. 2010 senesinden beri Leipzig Üniversitesi'nde kıdemli araştırma görevlisi olarak bulunan Blumi, lisans ve yüksek lisans öğrenimi boyunca Talal Asad, Eric Hobsbawm, Charles Tilly ve Aristide Zolberg'in talebesi oldu. Toplam dokuz sene süren doktora tezi için sayıca 10'un üzerinde arşivde çalışan Blumi'nin danışmanlığını Zachary Lockman, Frederick Cooper ve Ruth Ben-Ghiat gibi isimler yaptı. Uzmanlık alanlarına Balkanlar ve Ortadoğu, özellikle Arnavutluk ve Yemen'in hem 19 ve 20. yüzyıl tarihleri hem de güncel ve çağdaş meseleleri girmektedir. Bununla birlikte Blumi, 22 sayfalık uzun CV'sinin gösterdiği üzere sadece masa başında oturmamış, bilakis farklı şehirlerde bulunmuş, pekçok üniversite, kurum ve kuruluşta görev almış, radyo ve televizyon programcılığında pedagojik danışmanlık hizmetlerine, okutmanlıktan editörlüğe, raportörlükten redaktörlüğe kadar muhtelif işlerle uğraşmıştır.

Reinstating the Ottomans, beş bölümden oluşan ve içinde erken 20. yüzyıl Balkan tarihine dair görsellerin de bulunduğu bir kitaptır. Blumi, giriş bölümünde Osmanlı bağlamından modern milliyetçi devlet bağlamına geçişin nasıl ele alınması gerektiğini yöntemsel olarak tartışır ve Osmanlı bağlamını hesaba katmanın Balkan tarihi için taşıdığı önemi değerlendirir. Yazar, kitabın birinci bölümünde Balkan savaşlarına kadar süregelen geleneksel toplumsal düzenin girift yapısını ve ortakça paylaşılan Osmanlı bağlamının genel yapısını anlatır. Balkan tarihinde failliğin ve değişime yön veren güçlerin ele alındığı ikinci bölümde, Tanzimat'la birlikte Osmanlı merkezî devletinin değişen yapısı içinde yerel aktörlerin etkinliği, merkezî hükümetin yerel unsurlar üzerinde artan denetleme ve düzenleme gücü incelenir. Üçüncü bölümde, "milliyetçiliğin rönesansı" olarak tanıtılan dönemde eski ve yeni, yerel ve merkezî güçler arasındaki çatışmalardan kaynaklanan düzen yoksunluğunu ve Avrupalı kuvvetlerin nüfuzuna rağmen belirleyici olarak yerel unsurların failliği öne çıkarılır. Dörüncü bölümde hükümet tarafından yürürlüğe konan yeni kurumsal düzenin beraberinde getirdiği sonuçlar çerçevesinde, alternatif Balkan modernitelerinin çerçevesi çizilmeye çalışılır. Beşinci bölümdeyse, açılan mektepler vasıtasıyla yerel halka belli aidiyetleri aşlamak için girişilen çabanın neticeleri ve bu bağlamda yerel halkın daha geniş bir dünyayla etkileşimi tartışılır.

Reinstating kelimesi İngilizcede "birini ya da birşeyi eski durumuna veya konumuna geri getirmek" anlamına gelir. Blumi'nin tashihçi (*revizyonist*) okumasının maksat ve neticesi de bu kelimenin taşıdığı anlamadır. Kitap, Balkan tarihinin milliyetçi okumalarını eleştirir ve geçmişte *gerçekten ne olduğunu* anlamaya çalışır. Nihayetinde vardığı sonuç, 1912'de başlayan Balkan savaşlarına kadar Arnavut, Bulgar, Sırp veya Yunan olmanın

bugün bizim anladığımızdan farklı algılandığı ve ancak belli bağlamlar içinde anlam kazanabildiğidir. Blumi'ye göre, Osmanlı coğrafyasındaki farklı grupları bir arada tutan şey, her şeyden önce "Osmanlı tebaası" olmalarıdır. Varlığını 20. yüzyılın ortalarına kadar koruyabilmiş bir Osmanlı kültürel, siyasi ve iktisadi bağlamı mevcuttur ve milliyetçi tarih yazımının iddia ettiği gibi muhtelif topluluklar birbirine kadimden beri düşman ve ideolojik kamplara ayrılmış insanlardan değil, yekdiğerinin dilini anlayacak kadar konuşabilen, içiçe geçmiş komşuluk ilişkilerine sahip ve ortak dinî merasimlere katılan insanlardan müteşekkildir. 1912 yılına kadar katı bir etnik-millî bilinçten bahsetmek neredeyse imkânsızdır. Bununla birlikte modernleşen Osmanlı devleti, idaresi altında bulunan toplulukları bilhassa mektepler açmak ve eğitimi yaymak suretiyle asimile edip homojen bir toplum yaratma çabası da sarfetmiştir. Merkezî hükümetin her daim başarıya ulaşmayan bu ve benzeri çabaları öte yandan tamamen sonuçsuz kalmamış, tıpkı Beshera Doumani'nin *Rediscovering Palestine* kitabında bahsettiği gibi yerel halkın daha geniş bir dünyayla etkileşime girmesini de beraberinde getirmiştir.

Blumi'nin kitabı, Balkan tarihçiliğinin hâlâ ciddi bir sorunu olan milliyetçi yaklaşıma odaklanır. Dolayısıyla, Türkiye tarihçiliğinde uzun süredir makbul olmayan ve bir Osmanlı tarihçisine modası geçmiş gibi görünebilecek milliyetçi tarihyazımının eleştirisi, Balkan tarihçiliği sözkonusu olduğunda hâlâ anlamlıdır. Blumi, Balkanlar'da bilhassa milliyetçi hükümetlerin etkisiyle mezkur yaklaşımın müfredatlara hâkim kılınmaya çalışıldığına değinir. Kitap, bu bakımdan, Balkan milliyetçiliklerinin ve millî devletlerinin büyük kahramanlar olarak takdim ettiği kişilerin hikâyelerini, geniş Osmanlı tarihinin birer hikâyesi olarak okumayı önerir. Ne onlar Osmanlı tarihinden ne de Osmanlı tarihi onlardan bağımsız düşünülebilir. Yerel halkın mensup olduğu din, mezheb, sülale, köy veya bölge gibi muhtelif aidiyetler eşzamanlı olarak geniş bir etkileşim ve ilişkiler ağı içinde hep birlikte "Osmanlı"yı üretmişlerdir. Bu yüzden tarihçi hikâyesini, yerelin bünyesinde taşıdığı çeşitliliği ve karmaşıklığı hakkında anlayabilmek için mümkün olduğunca yerele odaklamalıdır. Blumi'ye göre, Balkan ve Osmanlı tarihleri ancak bir bütün olarak okunduğunda anlaşılabilir. Elbette milliyetçilik Balkanlar'da da cereyan etmiş bir vakıadır. Lakin bu vakıayı anlamak için sürekliliklerle birlikte tarihî kopukluklara da eğilmek gerekir. Kosova ile Sırbistan arasında Mitroviça sınır bölgesindeki yerel unsurları koruyup kollayan bir gerilla kuvvetinin zaman içinde etkili lideri haline gelen İsa Boletini, tarihyazımında tanıtıldığı gibi Arnavut milliyetçiliğinin yılmaz önderlerinden biri değil, 19. yüzyılın sonu ve 20. yüzyılın başında Osmanlı Balkan coğrafyasında sürekli yeniden kurulan konjektürel durumlar içinde kendine yer bulmaya çalışan bir figürdür. İstanbul'a "sürgün" ola-

rak getirilir ve Sultan Abdülhamid hükümetince siyaseten devşirilir. 1908 devriminin başlangıcında Kosova'da bir isyan patlak verince Boletini Sultan Abdülhamid'e bağlılığını sürdürmüş ve devrimin önü alınamayacağı anlaşıldığında taraf değiştirmeksizin yalnızca kenara çekilmişti. Blumi, bu ayaklanan halkın da bağımsızlık taraftarları değil, daha dar ve kişisel taleplerle hareket eden insanlar olduğunu ve asıl maksatlarının devlet içinde bir hükümet değişikliği olduğunu ifade eder. İttihat ve Terakki'nin politikaları neticesinde İsa Boletini Osmanlı siyasi bağlamından uzaklaşır ve 1912-13 Balkan savaşlarından sonra devletin yıkımını beraberinde getirecek Birinci Dünya Savaşı'nın başladığı 1914 yılında ölür. Balkan savaşlarıyla birlikte yaşanan tarihî kesinti, milliyetçiliğin neşvünema bulmasına imkân tanıyan bir ortamın doğuşuna sebebiyet vermiştir. Yoksa o tarihe kadar Arnavutlar genel Osmanlı bağlamının içindedirler.

Blumi, kitabında açıkça değinmemekle birlikte *history from below* ve *subaltern* yaklaşımına paralel olarak yerel halkın failliğine odaklanıyor. Yerel halk, insiyaki duygularla tepkisel hareketler sergileyen bir kalabalık değil, bilinçli taleplerle hareket edebilen öznelerden oluşur. Aidiyetleri muğlak ve belirsiz olmakla birlikte, kendi çıkarlarını herşeyin üzerinde tutan ve tıpkı devlet idarecileri gibi ve onlar kadar pragmatik insanlar olarak tasvir edilirler. Güney Arnavutluğun Toskë lehçesini konuşan halk, kurdukları iletişim ağları sayesinde birbirleriyle rekabet halinde olan muhtelif güçlerden okullar açmayı talep edebilmişlerdir. *Yereller* üretilen siyasete sadece katılmakla kalmaz aynı zamanda müdahale ve müzakere yoluyla belirleyici olmaya da çalışırlar. Blumi'ye göre yerel halkın özneliği bihassa merkeze uzak coğrafyalarda daha da belirgindir. Burada "Yukarıda bahsedilen geniş Osmanlı bağlamının hükmü nedir?" sorusu akla gelebilir. Blumi, yerel halkın özneliğini tarih sahnesine sokarken onları mutlak belirleyiciler olarak ilan etmez. Bu noktada, "dinamik etkileşimler" kavramına yönelir: Yerel bağlamı temsil eden lider ve ayanlar, Osmanlı idarecileri olan *efendiler* sınıfı ve dış dünyanın nüfuz etmeye çalışan temsilcileri arasında etkileşim ve rekabet vardır. Mamafih, Blumi'nin yerel halkın failliğini ön plana çıkarma yöntemi *subaltern*den farklıdır. Blumi'nin anlatısında sıradan insanlara birkaç istisna dışında pek yer verilmez. Yerel liderler, söz sahibi ayanlar, Osmanlı memurları ve yabancı güçlerin temsilcileri etrafında örülen dinamik bir siyaset ağı vardır. Halkın irade ve çıkarını temsil eden vekiller anlatıda yer bulur. İsa Boletini, Fraşeri kardeşler vs. milliyetçi tarihyazımının kutsadığı isimlerse, daha ziyade milliyetçi tahakkümden kurtarılp ait oldukları *gerçek* tarihî bağlamlara teslim edilmek maksadıyla ve genişçe ele alınırlar. Lakin bu "millî" kahramanlar, milliyetçi tarihyazımının iddia ettiği gibi soyut milliyet ülküsüne bağlılığı olmayan, ortak toplumsal veya kişisel çıkarları neyi gerektirirse onun peşinde koşan, zamanın şartlarına

göre kazançlı ittifaklara girebilecek kadar pragmatik düşünen kişiler olarak resmedilirler. ‘Yerel’e olan vurgu bu öğelerin ötesine geçmez.

Blumi’nin tarihe yaklaşımı, merkez ile taşra arasında olduğu varsayılan karşıtlık temelli söylemlere ihtiyatla yaklaşmak gerektiğini düşündürür. Zira Blumi’ye göre Tanzimat düzenlemeleri otoritenin kullanımını sadece merkezileştirmemiş aynı zamanda genişletmiştir de. Genişleyen ve içergen bir siyasal ağ olarak Osmanlı bürokrasisi yerel liderlerin ve halkın kendi iradeleriyle siyasal süreçlere katılımlarına da imkân tanır. Blumi, otoritenin dağılması ve genişlemesi sürecini “*multiplication of authority*” kavramıyla ifade eder. Osmanlı’nın merkezileşme çabası bir taraftan yerel güçlerin otonom yapısını kırmaya çalışırken, diğer yandan *efendi* zümresiyle bir zamanlar Osmanlı Devleti’nin çıkarlarını koruyan yerel halkın temsilcileri arasında şiddetli bir rekabete neden olur. Blumi’nin yazdıklarına bakarak, bu sürecin yani devletin büyüyen bürokrasisiyle açılan iletişim kanallarının bir nevi gönüllü, pragmatik ve nihayetinde katılımcı bir *Osmanlılık* ortaya çıkardığını söyleyebiliriz. Siyaseten Osmanlılık, geçici ve pragmatik mutabakatlarla yeniden şekillenme, eklemlenme ve uzlaşmalara açık, bu bakımdan oldukça dinamik bir siyasal katılım zemini oluşturur ve bu zemin üzerinde merkez-çevre karşıtlığına yer yoktur.

Kitap sadece milliyetçi tarihyazımına değil, aynı zamanda Osmanlı tarihinin Avrupa merkezli modernleşme paradigması içinde ele alınmasına da bir eleştiri olarak okunabilir. Osmanlı tarihçiliğinin son onbeş yılında özellikle yeni kuşak Batılı tarihçiler tarafından geliştirilen *post-kolonyal yaklaşım*, esasında tarihyazıcılığında modası geçmiş imparatorluk merkezli modernleşme analizlerini yeni bir solukla değerlendirmekte ve sömürgeci medenileştirme misyonuna atıfla mezkur paradigmanın yeni bir varyasyonunu üretmektedir. Bu yaklaşımın yönetsel anlamda ciddi sorunlarından biri, kurguladığı anlatıda yerel halkın failliğini çoğu zaman gözardı ederek, anlatıyı sadece Osmanlı yöneticilerinin faaliyet ve niyetleri üzerine kurmasıdır. Osmanlı post-kolonyal ekolü temsilcilerinin, emperyal yapıların büyük ölçekli ve yönetim-zihniyeti merkezli bakış açıları, daha küçük ölçekli ve karmaşık olan yerel gerçekliğin anlaşılmasına mani olur. Halbuki, bu anlatılardan ikincisi aynı gerçeklik düzleminde temsil edilmeye değerinden daha çok namzettir.

Buna ilaveten, yukarıda da belirtildiği üzere, anlatının merkezinde failliği özellikle vurgulanan taşra vardır ve oradan merkeze bakıldığında merkezî Osmanlı hükümetini temsil eden memurlar *yabancı* olarak görülürler. Avusturya-Macaristan yahut Rusya kadar olmasa bile Osmanlıların bölgeye bakışı siyasi ve pragmatik olarak resmedilir. Kitapta Osmanlıların *efendi* sınıfını temsil etmeleri, güç tekelini ellerinde bulundurma gayretlerinden ileri geliyor olabilir, yoksa türdeşçe tasvir edilmiş bu *efendi* sını-

fının kibirleri hakkında pek birşey görmeyiz. Bu muhtemelen yazarın taşradan merkeze baktığında ortaya çıkabilecek muhtemel ve mümkün bir görüntüyü sabitlemesinden kaynaklanmaktadır. *Efendi*, Osmanlı Devleti mevcudiyetinin bir siyasi otorite olarak yabancılığını vurgulamak için kullanılır. Yani kitapta restore edilen yaklaşım Osmanlı idarecilerini değil, bir tarihî tecrübe olarak genel Osmanlı bağlamını ortaya çıkarmak içindir. Bu bağlam içinde Osmanlı memurlarının menfi bir yer edinmesi, 19. yüzyılın sonlarına doğru yaşanmakta olan değişimin bir neticesidir. Kitapta, eski devir idaresinin kısaca değerlendirildiği birinci bölümde, hükümetin pragmatikliği, esnekliği ve etkinliği hakkında olumlu bir tablo çizilir. Osmanlı, modernleşmeyi empoze edici bir güç haline dönüştüğünde kendi sınırları dâhilinde üretilen tecrübeye de yabacılaşmış olur.

Ne var ki, Blumi'nin yaklaşımı Osmanlı kolonyalizmi ve oryantalizmi üzerine oluşan bu literatüre ancak yönetsel bir eleştiri olarak okunabilir. Blumi, mezkur literatürün ortaya koyduğu tezlerin muhtevasına 'olumsuz modernleştirme' bağlamında katılır ve yerel halktan devşirilen Osmanlı bürokratlarının kendi memleketlerine "medeniyet götürme" adına merkezi "hükümetin şiddetini meşrulaştıran savunmacı söylemler" ürettiklerinden bahseder. Makedonya, Ohri asıllı İbrahim Temo kolonyal Osmanlı hükümetinin devşirdiği bir işbirlikçi olarak sunulur. Mamafih, Blumi'yi kolonyalist ekolden ayıran en büyük hususiyet, geçmiş vakıaları sebeplerine değil de sonuçlarına bakarak değerlendirmesidir. Blumi, tıpkı kolonyalist ekolün temsilcileri gibi modernleşme tecrübesinin homojenleştirici etkisine olumsuz yaklaşır, lakin tüm koşullardan bağımsız olarak sadece müsebbibe odaklanmaz ve onu moderniteyi taşıyan diğer faktörlerle birlikte ele alır.

Blumi'ye göre Balkan toplumlarının geçmişinde, imkânlarıyla birlikte birden fazla modernite tecrübesi yaşanmıştır. Balkan moderniteleri, Osmanlı dünyasının Balkan coğrafyasında yaşayan çeşitli toplum ve topluluklar ile diğer pekçok unsur arasında cereyan eden "dinamik etkileşimler" neticesinde ortaya çıkan yaşama, düşünme ve siyaset etme biçimlerinin genel adıdır. Olumlu anlamıyla, yerel halkın küresel süreçlere kendi irade ve failliğini kaybetmeksizin katılabilmesidir. Blumi'nin verdiği pek çok örnekte, yerel halkın modern ve "medenileştirici" eğitimi bizzat kendilerinin istediğini, okul açtırmak için zaman zaman çeşitli devletlerin temsilcileriyle görüştüklarini okuruz. Bu bakımdan, Balkanlar'ın alternatif modernitesi yerel halkın kendi talep ve bilinciyle "modern medeniyete" katılım iradesinin de beyanıdır. Olumsuz anlamıyla modernite, çoğulculuktan tektipleşmeye geçişin, yerel halkın müzakere hakkını ortadan kaldırıp tüm kararları merkeze bağlamanın, insanları "azınlık" yahut "Türk" gibi belli kimlikler altında tasnif ve dar milliyetçi çerçeveler içine hapsetmenin so-

yut karşılıklarıdır. Balkan modernitesi, diğer bir yönüyle de, geçmişin ideolojik kurgulaması neticesinde bölge halkının özneliliğinin yadsınması ve tarihin dışına itilmesidir.

Blumi, mekteplerin bir kültürel kolonyalizm aracı olduğunu söyler ama müfredatlarına ve bu kolonyalizmin nasıl gerçekleştirilmeye çalışıldığına pek değinmez. Anlatısında insanların niteliği sorgulanmayan bir “yerel” aidiyeti vardır ve bu insanların manevi duygulardan azade tamamen maddi çıkar insiyakiyle hareket eden pragmatist varlıklar olarak gösterilmeleri okuyucuyu yaklaşımın inandırıcılığı konusunda şüpheye düşürür. Yazar burada yerel toplumsal gerçekliğin sadece siyasi boyutuna odaklanmayıp yerelliğin diğer alanlarda nasıl tezahür ettiğini gösterebilse ve etkileşimi geniş bir zemine yaysa, daha makul bir temsil gerçekleştirilebilirdi. Lakin, kitap Balkan halklarının siyaset üretimine katılımlarını vurgulamaktır. Şayet kitaptan amaçladığının dışında bir şey beklemek adilane değilse, amacını başarıyla gerçekleştirdiğini söylemekle yetinmeliyiz. Bununla birlikte, kapsamlı arşiv araştırması, yerel ve genel durumlar arasında kurmaya çalıştığı analitik bağlantılar, literatür eleştirisi ve kullandığı yöntemsel yaklaşım Osmanlı tarihçiliğinde bu kitaba önemli bir konum sağlamaktadır. Kitap, 1990’lardan beri gelişmekte olan müzakereyi ve yerel unsurların faillliğini ön plana çıkararak Osmanlı tarih yazımına dengeli bir katkıdır. Nihayetinde, *Reinstating the Ottomans*, Osmanlı Balkanları geçmişinin sadece tashihi bir siyasi okumasını yapması bakımından değil, aynı zamanda Osmanlı tarihçiliğinde giderek çeşitlenen ve çoğalan yöntemsel yaklaşımlara hem eleştiri hem de katkı sunması bakımından da oldukça değerli bir çalışmadır.